

Két szűrőn át – Kulturális sokk és asszimiláció érzékelése Magyarországon a bevándorlók és a hallgatók szemüvegén keresztül

Double filter – Perception of Culture shock and Assimilation in Hungary through the Eyes of Immigrants and Students

BOGÁROMI ESZTER – MALOTA ERZSÉBET – LÁSZLÓ TAMÁS

Amikor a kulturális sokkról kérdezzük a hazánkba látogatókat, gyakran nonverbális választ kapunk, egy mosolyt vagy egy fintort. Ezután következik annak a kulturális elemnek az ismertetése, melyben a legnagyobb távolságot érezték a származási ország és hazánk között. Kutatásunk a kulturális sokk kérdését két oldalról vizsgálja, a világ három kontinenséről érkező, nálunk élő személyekkel készült 107 félig strukturált mélyinterjú eredményei alapján.

Az interjúban arra voltunk kíváncsiak, hogy az interjúalanyoknak milyen – a kulturális eltérésekből adódó – nehézségekkel kellett szembenéznük, amikor hazánkba érkeztek és mely nehézségek maradtak fenn napjainkig, melyek azok, melyek feloldhatatlanok. Az asszimiláció folyamatát az elemzésnél a fogyasztási szokások megváltozásával kapcsoltuk össze. A kutatás másik pillérét az interjúkat készítő hallgatók beszámolóit adták. Arra voltunk kíváncsiak, hogy az egyetemisták milyen ismeretanyaggal rendelkeznek a kultúrák közötti eltérésekről, illetve milyen jellemző diskurzuselemek jelennek meg a téma ismertetésénél, melyekből következtetni lehet a magyar társadalom egy szűkebb csoportjának befogadói attitűdjére.

A két pillér együttes elemzésénél láthatóvá válik, hogy az egyes kultúrákból érkező személyeknél milyen eltérő sokkhatások figyelhetők meg, milyen eltérő akkulturációs stratégiákat alkalmaznak, továbbá a hallgatók beszámolóinak elemzésénél a befogadó társadalom tudását és nézőpontját is megismerhetjük. A kutatást unikálissá teszi a minta magas elemszáma, a megkérdezettek szülőhazájának széles spektruma, az asszimiláció összekapcsolása a fogyasztási szokásokkal, továbbá a már megnevezett két pillér együttes alkalmazása és elemzése.

Kulcsszavak: kulturális sokk, akkulturáció, mélyinterjú, Ázsia, Amerika, Európa

When asking about culture shock, visitors might give us a nonverbal answer, a smile or a grimace. After this, elaboration on different elements of our culture might follow. In our study, culture shock is examined from two sides, based on 107 deep interviews with foreign persons living in Hungary. First of all, we were interested in difficulties that immigrants experience during their stay in our country, on the other hand, we wanted to assess the interpretations of these by the students who carried out the interviews.

The process of assimilation is linked to changes in preferences of consumption habits.

Through these two filters we can examine different culture shock effects, acculturation strategies and the assimilation process.

Our study is unique as it uses a big sample, a broad spectrum of foreign visitors from different countries, the link between assimilation and consumption habits and the double filter.

Keywords: culture shock, acculturation, in-depth interview, Asia, America, Europe

1. Bevezetés

Magyarországon is természetesnek tartjuk, hogy messzi tájakról érkeznek ide családok, egyedülálló személyek, hogy itt alakítsák ki új életüket, vagy épp csak egy szemeszterre jöjjenek tanulni, esetleg a munkájuk szólítja Budapestre őket néhány évre. Egy másik kultúrába érkezni mindenkinek nehézségekkel jár, melyek többsége feloldható, amennyiben mind a letelepedni vágyó személy, mind a befogadó társadalom megfelelő mennyiségű és minőségű információval rendelkezik az egyes konfliktusos, vagy traumatizált helyzetekről. A beilleszkedés mindezek kombinációjaként eltérő módokon történhet, a teljes izolációtól az integrációig. A folyamat közben kialakult fragmentált, széttöredezett én személyes kapcsolatai révén folyamatosan alakul a, a fogyasztott termékekkel és a termékekkel való kapcsolatával együtt. Tanulmányunkban az étkezéssel összekapcsolt fogyasztási szokásokra fókuszálunk, továbbá a kulturális sokkra, az akkulturációra. A téma megismerését a kiterjesztett én és a fogyasztási szokások kapcsolatának jelentősége indokolja.

2. Elméleti háttér

2.1. A kulturális sokk fogalma, kiváltó okai, szintjei, forrásai és mértéke

A kulturális sokk *fogalma* OBERG (1960:16) antropológustól származik, szerinte a kultúrsokk „olyan foglalkozási betegség, ami akkor lép fel, ha valaki külföldi kiküldetésbe kerül, az a feszültség (szorongás) idézi elő, amit a társas interakcióban megszokott jelek és jelzések elvesztése okoz. Sajátos szimptomákkal jellemezhető és kezelést igénylő betegség.”

A fogalom mai értelmezése szerint kulturális sokkon azokat a fizikai és lelki alkalmazkodási nehézségeket értjük, amelyekkel az utazók és a külföldi környezetbe kerülők jó része szembesül, amikor egy másik kultúrával találkozik. Általános megfogalmazásban azt az élményt nevezzük kulturális sokknak, melyet az interkulturális interakciók, találkozások során átélünk (HIDASAI, 2014).

A kulturális sokk *kiváltó okait* Hidasi alapján három tényezőben összegezhethetjük: a megszokott kapaszkodók elvesztése, a személyközi és társas kommunikáció diszfunkcionalitása, valamint az ún. identitáskrizis, amikor ugyanis az identitás kulturális kontextusa megváltozik, az identitás is változik (HIDASAI, 2004).

Az úgynevezett „kulturális sokk háromszög” azt szemlélteti, hogy milyen *szinteken* érhet bennünket a kulturális sokk és ennek milyen következményei lehetnek. Ez lehet kognitív szint (pl. sztereotipizálás, tolerancia), affektív szint (pl. hangulatváltozások, eufória, depresszió, elégedettség), konatív szint (pl. társas készségek, cselekedetek és identitás) (MARX, 2001).

CHANEY és MARTIN (2011) hat kategóriába sorolja *a kulturális sokk forrásait, aspektusait*: kulturális stressz (fizikai és mentális stressz az átállás miatt, ide tartoznak pl. a lakhatási, közlekedési, kommunikációs problémák), társadalmi elidegenedés (magány és izoláció érzése), társadalmi osztálykülönbségek, pénzügyi problémák, családi és párkapcsolati problémák, társadalmi és egyéni önkép (kulturális különbségek lehetnek abban, hogy mennyit osztunk meg önmagunkból másokkal).

A *sokk mértékét* egyéni tényezők (pl. személyiség, tapasztalatok, nyelvtudás) és szituációs faktorok (pl. a kulturális kapcsolat időtartama és intenzitása) befolyásolják. A „sokk” mértéke elsősorban a kulturális távolságtól függ, vagyis a saját kultúra és az idegen, új kultúra eltéréseinek mélységétől. Emellett a „sokk” számos személyiségjegytől és szituációs faktortól függ, a kialakulását, mértékét és intenzitását befolyásoló tényezőket a következőként foglalhatjuk rendszerbe (MALOTA, 2013):

- *Kulturális távolság faktor* (a saját és a fogadó kultúra kulturális eltérései, a fogadó kultúra idegenekkel kapcsolatos jellemzői, a két ország közötti viszonyrendszer)
- *Biológiai tényezők* (általános fizikai és egészségi állapot, életmódváltozás hatása, kor)
- *Tapasztalati tényezők* (nyelvtudás, külföldön előzetesen eltöltött idő, korábbi interkulturális tapasztalatok, a rendelkezésre álló előzetes információk mennyisége és minősége)

- *Személyes és személyi készség jellemzők* (kommunikációs és kapcsolatteremtési készségek, empátia, tolerancia, bizonytalanságkerülés, érzelmi és értelmi intelligencia, humorérzék, rugalmasság, alkalmazkodó-készség, kulturális érzékenység, etnocentrikus beállítódások, függetlenség, önbizalom)
- *Kontroll tényezők* (a fogadókultúrában eltöltendő idő, otthoni védőháló, a fogadó kultúrában hazai védőháló, a fogadó kultúrában helyi védőháló, előzetes elvárások, döntési lehetőségek, motiváció, státusz az új kultúrában).

2.2. A kulturális adaptáció folyamata, megküzdési stratégiák, adaptációs modellek

A kulturális adaptációt, a másik kultúrához való alkalmazkodás fázisait a szakirodalom az ún. U-görbével írja le, mely szerint az *átmenet folyamata* tipikus mintát ír le. Az első szakasz a „nászutas / eufória fázis”, a második szakasz az ún. „krízis / ellenséges fázis”, a harmadik ciklus a „humor / alkalmazkodás fázis”, majd ez a megértési folyamat az „otthon / elfogadás fázisban” csúcsosodik ki. Az ide tartozó két koncepció közül az egyik az akkulturáció: az a folyamat, melynek során a hosszabb ideig idegen kultúrában élő személy idővel befogadja és átveszi a fogadó kultúra értékrendszerét és gondolkodásmódját, egy kulturális és pszichológiai változási folyamat révén. A másik a dekulturáció, mely a régi értékrend és viselkedésmód elhagyását jelenti. A teljes alkalmazkodás akár évekig is eltarthat. Az ötödik szakasz a „visszatérés”, az ún. fordított kulturális sokk (LYSGAARD, 1950).

Az *adaptációt* illetően a következő *stratégiákat* azonosíthatjuk (SAMOVAR et al., 2010; MARTIN – NAKAJAMA 2004; LUSTIG – KOESTER 2010). Természetesen nincs teljes mértékű elkülönülés a stratégiák között, egymás mellett is létezhetnek, sőt mindegyiknek különböző szintjei lehetnek.

- *Asszimiláció*: teljes körű alkalmazkodás az új kultúrához, a régi kulturális identitás fenntartása relative lényegtelen.
- *Szeparáció*: ragaszkodás a saját kultúrához, az idegen kultúrától való elfordulás, elszeparálódás.
- *Integráció*: a saját kultúra eszközeinek használata, amellet, hogy az egyén a befogadó kultúrába is próbál beilleszkedni.
- *Marginalizáció*: külső tényezők miatt kevés lehetőség van fenntartani a saját kulturális örökséget (pl. kényszerített kulturális veszteség miatt), vagy kevés az érdeklődés az új kultúra iránt (pl. kirekesztés vagy diszkrimináció miatt). Az előző három stratégiával ellentétben itt nem az egyén döntésén múlik e stratégia választása, hanem külső kényszerre vezethető vissza.

A fenti stratégiákat összefoglalóan az *1. táblázat* szemlélteti:

1. táblázat: Akkulturációs stratégiák

AKKULTURÁCIÓS STRATÉGIÁK		a saját kulturális identitás megtartásának fontossága (ingroup orientáció)	
		alacsony szintű	magas szintű
más csoportokkal való kapcsolat fenntartásának fontossága (outgroup orientáció)	alacsony szintű	marginalizáció	szeparáció
	magas szintű	asszimiláció	integráció

Forrás: BERRY et al., 1988

A fenti megküzdési stratégiák mellett az *adaptációs modellek* is választ adnak arra, hogy hogyan alakul egy új kultúrába való beilleszkedés, milyen folyamatokkal és befolyásoló tényezőkkel írható le.

A korábban említett *U-görbe modellt*, mely a kulturális adaptáció fázisait azonosítja, a szakirodalomban szokás adaptációs modellként is kezelni, az egyik legegyszerűbb modellként tartják számon.

A *bizonytalanság és szorongás-kezelés modell* GUDYKUNST (1998) szerint az interkulturális kommunikáció során a bizonytalanság csökkentése a leglényegesebb, mert az interkulturális adaptáció egyik legjellemzőbb eleme a félreérthetőség, kétértelműség. Az előrejelzési bizonytalanság azt jelenti, hogy nem tudjuk előre jelezni, hogy mások hogyan viszonyulnak hozzánk, hogyan reagálnak, az értelmezési bizonytalanság pedig arról szól, hogy nem tudjuk megmagyarázni mások viselkedését. Emellett a szorongás csökkentése szintén fontos, a modell szerint ezekre a helyzetekre az információgyűjtés a megoldás, ha van elég információnk, csökken a szorongás és a bizonytalanság is. Ezen elmélet szerint a megfelelő önértékeléssel és önképpel rendelkezők, a rugalmas attitűdökkel és magatartásformákkal bírók és a komplex és rugalmas kategóriákat alkotók (vagyis a sztereotípiákat kerülők) a leghatékonyabbak az interkulturális kommunikációban. A modellben a szituáció is lényeges szerepet kap, eszerint az informatív, támogató környezet és a különböző kulturális csoportok egyenlő reprezentációja szükséges a megfelelő interkulturális kommunikációhoz.

Az *átmenet modell* szerint a kulturális sokk és adaptáció hasonlít bármely átmeneti szituációhoz, melyen életünk különböző szakaszaiban keresztülmegyünk. Ezért e felfogás azt hangsúlyozza, hogy a kulturális sokk és adaptáció az emberi tapasztalatszerzés normális része, és mint olyan, változásokkal, előnyökkel és hátrányokkal, veszteségekkel és nyereségekkel jár (KIM, 2001).

KIM (2001) „*stressz-adaptáció-növekedés*” modellje szerint a kezdeti stresszre (kulturális sokkra) válaszul az egyén megtanulja kezelni az új kulturális normákat, ezáltal megkezdődik az adaptációt az új kultúrához. A folyamatos stressz-adaptáció megtapasztalása után elkezdődik a személyes növekedés, ezzel a három elem között egy ciklikus, dinamikus folyamatot generálva.

A *kommunikációs-rendszer modell* szerint az adaptáció a kommunikáció révén megy végbe, a folyamatos kommunikáció segíti elő az adaptációt, és szükséges ahhoz. Az ismeretlen kulturális környezetben való kommunikáció új gondolkodásmódot és új magatartásformákat alakít ki, az interakciók számának növekedésével az adaptáció sikeresebbnek bizonyul. A modell megkülönbözteti az egyéni és társas szintű kommunikációs kompetenciát. Ebben a modellben a környezet is fontos elem: a fogadó kultúra nyitottsága az idegenekre, az a mérték, amennyire rákényszeríti saját kultúráját a más kultúrából érkezőkre és az adott etnikai csoport (politikai, gazdasági stb.) erőssége lényeges faktor az adaptáció/ akkulturáció sikerességéhez. A fentiek mellett az egyén felkészültsége az új kultúrában való életre és személyisége szintén lényeges moderáló tényező (KIM, 2001).

3. A kvalitatív kutatás nyersanyaga

Mint láthattuk, a *kulturális sokk* definíciója a használatba kerülése óta egyre szélesebb értelmezési tartományt ölel fel az idők során. A külföldi kiküldetéstől eljutottunk a bevándorlókat a külföldi környezetben érő interakciók és benyomások sokaságáig és a fogalom nyilvánvalóan azt is megengedné, hogy lényegileg azonos volta miatt alkalmazzuk azt a saját nemzeti kultúrán belül bennünket ért mindenfajta kulturális jellegű alkalmazkodási nehézségre, melyek identitásunk egységességének fenntartása szempontjából kihívásként kezelhetők. Kutatási „nyersanyagunk” 107 db félig strukturált témaorientált interjúból áll, melyeket a Budapesti Corvinus Egyetem interkulturális kommunikáció kurzusának hallgatói készítettek legalább egy éve Budapesten élő, európai, amerikai, illetve ázsiai származású külföldiekkel. Fontos kiemelni tehát, hogy az interjúalanyok kiválasztásából adódóan túlnyomórészt olyan személyekkel folytatott beszélgetésekről van szó, akik különböznek a bevándorlóktól abban az értelemben, hogy itt-tartózkodásuk időtartama és célja nem feltétlenül követeli meg, hogy különösebb választás valósuljon meg az *akkulturációs stratégiák* közül. Világunk jelentős változáson ment keresztül a fent idézett elméletek kimunkálása óta és bár relevanciájuk megkérdőjelezhetetlen, számításba kell vennünk, hogy a *globalizáció* és a *technológiai fejlődés* nyújtotta lehetőségek mind többeknek teszik lehetővé, hogy a külföldi környezetben való tartózkodás egy, a korábbiakhoz képest hosszabb *átmeneti időszakot* jelentsen (akár több évet is), anélkül, hogy nagyobb horderejű döntést kelljen hozni kulturális magatartásról, vagy identitásról. Mindennek megfelelően változóban vannak azok a *tudáskeretek és diskurzusok* (HALL, 2002), melyek segítségével a külföldi lét, az alkalmazkodás és a befogadás értelmeződik adott társadalom és az ott idegennek számítók szempontjából. Elemzésünkben a – sok esetben – jól ismert sztereotípiák helyett ezek feltárására és bemutatására helyezzük a hangsúlyt. Az elemzést Maxqda programban végeztük, ami segített az objektivitás megőrzésében és hatékonyabbá tette a sok száz oldal feldolgozását.

A megkérdezett személyek több, mint huszonöt országból érkeztek, nők és férfiak egyaránt. Az anyaországok között szerepelt többek között Mongólia, India, Svédország, Németország, Amerikai Egyesült Államok, Pakisztán, Afganisztán, Mexikó, Peru, Kína. Életkorukat tekintve a legnépesebb korig kategória a 18-30 évesek csoportja volt, de a megkérdezettek között 15 évestől a 61 éves korig megtalálhatóak minden korcsoportba tartozó személyek. Az interjúalanyok között megtalálhatunk háromgyermekes elvált anyukát, alapszakos hallgatót, professzort és a piaci szektorban dolgozó személyeket is. eltérő időtartamot töltöttek hazánkban, néhányan 25 éve érkeztek és már Magyarországot tekintik hazájuknak, mások csak másfél éve élnek hazánkban. A terveiket tekintve is számos eltérést tapasztaltunk, a végleges letelepedés található a skála egyik végpontjánál, míg a további utazások a másikon.

Elemzésünket a MAXQDA, kvalitatív adatelemző szoftver segítségével végeztük.

4. Kutatási eredmények

4.1. Tükör-effektus

Az elkészített interjúk sajátossága, hogy általuk sokkal inkább saját magunkat, a sztereotipikus magyar embert, *magyar kultúrát* ismerhetjük meg, mint valamely másik kultúrát.

„Szerettem volna az ő szemén keresztül látni a magyarokat, a kultúránkat, ennek érdekében fontosnak tartottam az interjú előtt egy kis kutatómunkát végezni az országáról.” (magyar nő, interjúkészítő)

Természetesen ennek vannak korlátai. Számolnunk kell egyrészt azzal a ténnyel, hogy a kérdezett külföldi személyek Magyarországot döntően a *fővárosban* szerzett tapasztalatok alapján ismerték meg, másrészt pedig azzal, hogy az általuk a magyar viszonyokról kialakított képre adott esetben *memetikus terjedés* és *reprezentatív jellegű kommunikáció* útján is igen erős befolyást gyakorolhatott a magyarság önmagáról vallott *nemzet-karakterológiai jellegű identitása*.

A külföldiek által Magyarországról és a magyarokról kialakított véleményei mindennek megfelelően többé-kevésbé összhangban vannak az általunk jól ismert jellemzőkkel. A magyar ember szomorú, stresszes és túlterhelt. A közhangulat rossz, nagy a szegénység és sok a gazdasági probléma. Zsíros ételeket fogyasztunk és egészségtelen életmódot élünk, mindemellett pedig *zárkóztak* és *idegenellenesek* is vagyunk. Jellemző a múlt-orientáltság, a nacionalista értékrend és megterhelőek a bürokratikus eljárások.

„Az ecuadori lány a magyaroknak pedig azt üzeni: »Mosolyogjatok és legyetek elfogadóbbak!«.” (28 éves ecuadori nő)

Ugyanakkor számos tényező van – amit vélhetően szintén a sugallt képtől nem függetlenül – a külföldiek is érzékelnek és pozitívumnak tekinthető. A magyar konyha, a magyar termékek, a hungarikumok zászlóshajói az országimáznak, de a külföldiek kedvező véleménnyel vannak a magyar oktatásról, a magyar nyelvről és az épített környezet, valamint a tájak szépségéről is. Többek szerint a tömegközlekedés is e sorba illik. Csakugyan elismerően szóltak a szórakozási lehetőségekről és az olcsóságról. *Látszólagos ellentmondás*, hogy gyakran ugyanazok a személyek, akik a magyarok zárkózottságáról és xenofóbiájáról tettek említést, méltatták az itteniek *kedvességét, vendégszeretetét, segítőkészségét, közvetlenségét*, vagy éppen *őszinteségét* is. Miként oldhatók fel, föloldhatók-e egyáltalán ezek az ambivalenciák?

4.2. Kétkörös befogadói attitűd

A külföldi származású interjúalanyok által elmondottakról készült beszámolókból arra következtethetünk, hogy a magyar társadalomra egyfajta *kétkörös befogadói attitűd* a jellemző. Ez azt jelenti, hogy egyfelől a zárkózottság és idegenellenesség, másfelől a nyitottság és vendégszeretet nem általános reakcióknak tekinthetők, hanem számos szituációs összetevő függvényei. A külföldiek által az adaptációs folyamatot nehezítő tényezők közül egyértelműen a leghangsúlyosabb tényező volt a *nyelvi akadályokhoz* tartozó jelenségkör. Egyrészt a beilleszkedést nehezíti a magyar nyelv nehézsége, másrészt a mindennapi kapcsolatteremtés ismétlődő akadálya a lakosság alacsony szintű idegen-, főként pedig nemzetközi (leginkább angol) nyelvtudása.

„A nehézségre az első példa, ami eszébe jutott, az volt, hogy sajnos az átlag magyar ember nem beszél jól angolul, a mi nyelvünk, a magyar nyelv pedig nehezen megtanulható, így úgy véli, a nyelvi nehézség jelenti a legnagyobb akadályt az asszimiláció során. Nem könnyíti meg az asszimilációt az sem, hogy eleinte a magyarok elhúzódnak, idegenkednek a nem magyar emberektől. Pozitívként, asszimilációt segítő elemként élte azonban meg azt, hogy miután jobban megismerik az embert, a magyarok rendkívül vendégszeretőek, segítőkészek, s ha már érzik, hogy valaki a közösségbe tartozik, azt teljes jogú tagnak tekintik származásától függetlenül.” (egyesült államokbeli férfi)

A külföldiek tapasztalatai és véleményei ennek megfelelően gyakran igen különböző, kettős forrásból táplálkoznak – például élesen elválik az interkulturális jellegű egyetemi közeg atmoszférája a bürokratikus ügyintézés interakcióitól, vagy az utca emberével való találkozásoktól.

Nem mehetünk el szó nélkül amellett, hogy a *hatalmi egyenlőtlenség* nem pusztán az „idegen” és a befogadó kultúra között áll fenn (mint ahogy arra a *kommunikációs-rendszer adaptációs modelljénél* utaltunk), de a *wallersteini centrum-periféria viszonyok* (WALLERSTEIN, 1983) a *nyelvhasználat* vonatkozásában is egyfajta alávetettséghez vezettek. Magyarország e tekintetben se nem újlatin, se nem germán nyelvvel, valamint posztkommunista örökségével többszörösen is periférikus helyet foglal el az „utazók világtérképén”. Mivel a *globális diskurzus* elvárásokat fogalmaz meg az idegen nyelvek és főként az angol nyelv ismeretével kapcsolatban, ezért természetesnek tűnik az *elvárás*, hogy a külföldi utazó *otthonosan* mozoghasson a számára egyébként idegen környezetben is.

A kétkörös befogadói attitűd egyik fontos összetevője lehet tehát az a tapasztalat, hogy egy egyszerű hétköznapi interakció során egy interkulturális kapcsolatteremtési kísérletet mindkét fél (a külföldi és a magyar) könnyen kulturális sokként élhet meg, amelyre adott reakció könnyen lehet elutasító és mutathatja zárkózott, idegenellenes beállítódás képét. Emellett számolnunk kell természetesen azzal az alapattitűddel is, miszerint a magyarok bizonyos távolságot tartanak az idegenek irányában, ám a saját csoportba tartozókkal szemben – ha mégoly lazán is kapcsolódnak – rendkívül szívélyesen tudnak viselkedni. Nem kell nagy dologra gondolni, a kvázi saját csoporthoz sorolás érzete kiváltható egészen apró *udvariassági gesztusokkal* is, mint amilyen például egy-egy magyar szó ismerete. Az *idegen* egy ilyen „első lépés” megtétele után *vendéggé* válik, aki természetesen élvezheti a *kétkörös befogadói attitűd* által a belső körben nyújtott őszinte, közvetlen és segítőkész viszonyulás előnyeit.

„Szintén zavarta, hogy milyen kevesen beszélnek angolul, sőt az angol szó hallatára inkább elfordulnak, mintsem hogy valamilyen úton-módon segítsenek. »Ez még nem is lett volna baj, ha a magyar nyelv nem lenne ilyen borzasztóan nehéz«- jegyezte meg mosolyogva. Úgy gondolja, a kiejtés és a nyelvtan is kifejezetten nehéz, a spanyol nyelvvel hasonlóságokat pedig még véletlen sem tudott felfedezni. Reményt adott azonban, hogy azt a pár kifejezés, amit magyar csoporttársaitól megtanult, milyen hasznosan tudta beépíteni a hétköznapijaiba. Azt tapasztalta, hogy ha egy-egy magyar szóval előrukkolt, az angolul nem beszélő magyarok mérföldekkel segítőkészebbek voltak, és felszínre került az a bizonyos vendégszerető hozzáállás, amiről még kiutazása előtt annyit olvasott.» (mexikói nő)

4.3. Utazó, vagy vendég?

A globalizáció és a technológiai fejlődés nyújtotta lehetőségek nyomán potenciálisan jelentősen meghosszabbodó átmeneti, komolyabb akkulturációs döntéstől mentes időszakasz megteremtette a társadalmak közötti nagyobb, *centrum-periféria* viszonyt is magában hordozó egyenlőtlenséget, valamint egy új *utazó réteget*. Az ideiglenesen (akár több évig) külföldön tartózkodó személy eldöntheti, hogy a régi minta szerint, *vendégként* akar-e viselkedni ebben a hosszúra nyúlt átmeneti időszakban, avagy az egyszerűbb megoldást választva *utazói* szerepbe helyezi magát. A vendég számol komplementer szereplőjével, a *házigazdával* és *kölcsönös erőfeszítéseket* téve, *gesztusokat* gyakorolva ismerik meg jobban egymást, integrálva az idegen kultúra mélységeit és lassan-lassan bennfentessé, a másik csoport egyre elfogadottabb tagjává válnak. Az utazó ezzel szemben *gyarmatbirodalmi jelleggel* kóstol bele egy-egy idegen kultúra felületébe, központból központba látogat és *elvárásokat* fogalmaz meg a helybeliekkel szemben. A XXI. századi utazó *élményeket* gyűjt, a *kultúrripari utazás* nyújtotta termékeket habzsolja és minél kisebb erőfeszítésre törekszik. Míg a vendég – még ha viszonylag rövid időre is rendezkedik be – leginkább az *integrációt* választja a lehetséges akkulturációs stratégiák közül, addig az utazó még ha így is tesz, mindezt egy *szeparált közegen belül* valósítja meg, a számára ismerős, *kockázatmentes nemzetek feletti közegnek* egy-egy helyi árnyalatát véve alapul. Az utazásra specializálódott *kultúrripar* – maradvány a *frankfurti kritikai iskola* máig találó kifejezésénél (HORKHEIMER – ADORNO, 1990) – természetesen kitermeli mindennek látszólagos ellentétét, az „ínyenceknek” szóló autentikus élménydömpinget is, melyre számos példát láthatunk egyes televíziós csatornák „*adventure*” címszó alatt futó műsorai és azok utazási ügynökségek által kínált megfelelői között.

Az újfajta utazói szerepfelfogás feltételeinek megteremtésében minden bizonnyal a *globalizáció* és a *technikai apparátus fejlődési folyamatai* játszották a legfőbb szerepet, de nem feledkezhetünk meg arról a *társadalmi diskurzusról* sem, mely ideológiai hajtóerőként szolgált ahhoz, hogy a potenciális *vendégek* egyre inkább *utazókként* értelmezzék önmagukat. A *kozmozopolita értékrend* az a meghatározó tudáskeret, mely talán a legmarkánsabban érhető tetten kutatásunk mindkét szűrőjén – az interjúalanyok által elmondottakon és az interjúkészítő hallgatók értelmezéseiben egyaránt.

„Összességében úgy érzi, hogy Budapest kozmopolita fiataljai között megtalálta a helyét. Segítségükkel, ha szeretné, a magyar nyelvet és kultúrát is magáévá tehetné, azonban ez nagyobb erőfeszítésbe kerülne, mint amennyire szükségesnek érzi. »Emberfeletti energia lenne szükséges ahhoz, hogy az angolul nem beszélő magyarok ne turistaként tekintsenek rám. Angolul beszélő szakértársaim viszont már most se így látnak engem, és ez nekem elég.«” (mexikói nő)

E felfogás szerint a *globalizációnak* elsősorban üdvös hatásai vannak, a magyar társadalom külföldiekkel szembeni zárkózottsága pedig a *liberális értékek* térhódításának köszönhetően egyre inkább leomlóban van, átadva helyét a *tolerancia* kiteljesedésének. A tárgyilagos, olykor kutatói, szakirodalmakra történő hivatkozásokat is tartalmazó leírások, átiratok feltűnően gyakran tartalmaztak szubjektív értékítéletet, mely tartalmilag legtöbbször a külföldi interjúalanyok *nyitottságának, nagyvilági beállítódásának* méltatásával jelentettek egyet.

„Természetesen neki is furcsa volt először, ahogyan a magyarok viselkedtek, hiszen az arab kultúra igencsak távol áll a mienktől, ám Mohamed nem hagyta, hogy a magyarokról alkotott sztereotípiák és előítéletek befolyásolják saját véleményének kialakításában. Elvonatkoztatott attól, amit kezdetben rólunk, kultúránkról és szokásainkról hallott, illetve gondolt, és inkább megismerte az országot és lakóit.” (magyar nő, interjúkészítő)

Nyilvánvaló, hogy a *lehetőségtér* kibontakozásával nem várható el a külföldön, hazájuktól idegen környezetben tartózkodók mind nagyobb tömegeitől, hogy elhamarkodott döntést hozzanak *akkulturációs stratégiáikat* illetően. A *meghosszabbodott liminalitási fázis* új döntések elé állítja mind az „idegent”, mind pedig a befogadó kultúra képviselőit. Az *utazói szerep* igaz, mindenkinek kisebb erőfeszítések megtételét teszi szükségessé, ám értelemszerűen gyakran felületesebb élményeket tesz csak lehetővé és a kultúrák elzárkózása mellett könnyen szigetszerű „gyarmati kozmopolita helyőrségek” kialakulásához vezethet (amennyiben a *világtársadalom* eszméjét utópiának tekintjük). Természetesen a *vendégi szerepkörrel* kapcsolatban is lehetnek kétségeink. Valószínűleg népszerűségének hanyatlása annak is köszönhető, hogy a hozzátartozó *gesztusok, erőfeszítések* megtétele feleslegesnek, netalán álságosnak tűnhet, tudván, az akkulturációs stratégiák közüli választás az adott helyen eltölteni tervezett idő fényében számításba sem fog jönni. Föl kell tennünk azonban a kérdést, hogy mi szolgálja jobban a *kultúrák közötti párbeszédet* – utazók mennyiségileg egyre nagyobb tömegei, vagy pedig egymás kultúrájának mélyebb megismerése irányába valóban nyitni kész, *hídszerepet betöltő*, a másik országában vendégeskedő emberek?

„Mielőtt megválaszolta volna kérdéseimet, amelyeket az interjú során tettem fel neki, ki szerette volna hangsúlyozni a következőket: »Mivel a saját véleményemre és nézeteimre vagy kíváncsi, ezért őszintén fogok minden kérdésre válaszolni. Tudatában vagyok, hogy mivel csak egy nagyon keveset beszélek magyarul, így néhány tapasztalatom vagy megfigyelésem lehetséges, hogy egyesek szerint nem pontos tényeken alapszik. Azzal is szintén tisztában vagyok, hogy jelenleg egy vendég vagyok valaki más országában. Nézeteimmel nem szeretnék senkit sem megsérteni és nagyon hálás vagyok, hogy a legtöbbször által meleg fogadtatásban részesültem.« Az úriember Angliából, azon belül Kentből származik.” (60 éves angol férfi)

4.4. Az akkulturációs folyamat vizsgálata a fogyasztási szokások függvényében

Az interjúk struktúrájában szerepelt egy blokk, mely az interjúalanyok ételeket érintő fogyasztási szokásaira kérdezett rá, különös tekintettel a termékek ország eredetére. Előzetes feltételezésünk szerint azokra a személyekre, akik inkább asszimilálódtak, jellemzőbb a magyar termékek és magyar ételek fogyasztása. Ez a feltételezésünk csak részben igazolódott be. A kvalitatív interjúk alkalmával három fontos tényezőre leltünk, ami meghatározza a személyek fogyasztását hazánkban. Az egyik

tényező a hazánkba érkező *ízlésvilága*. Az ételek területén gyakran találkoztunk azzal a válasszal, miszerint könnyű volt megszokni és megszeretni a magyar ételeket, mert azok nagyon finomak. Ehhez a témához szorosan kapcsolódott számos alanytól a gasztró fesztiválok magas minősége és gyakorisága, ami segít jobban megismerni a magyar ételeket, recepteket. Az ízlés hatása ellenkező irányban is megfigyelhető volt. Főként az amerikai válaszadóink számoltak be arról, hogy a Kanadában, USA-ban megtalálható ínycségeket hiányolják nálunk és még a túró rudit is nehezen szokták meg.

A második befolyásoló tényezőként az *anyaország termékeinek elérhetősége* merült fel. Leginkább arról számoltak be megkérdezetteink, hogy a globalizációnak köszönhetően már nagyon sok nemzet alapanyagai és ételei érhetőek el hazánkban. Viszont a főként ázsiai országok lakói a termékek elérhetetlenségét adták meg legfőbb indoknak annál a kérdésnél, hogy miért nem keresik tudatosan saját nemzetiségük termékeit. Ilyen alanyok voltak többek között a pakisztáni, mongol és a volt szovjet államokból érkező válaszadók.

A termék eredetét érintő kérdéskörnél a harmadik fontos tényező az *országokra jellemző speciális fogyasztási szokások* megléte volt. Ilyen speciális fogyasztási szokás az ázsiai országokra jellemző teafogyasztás. Mind a teák fajtái, mind elkészítésük és fogyasztásuk jellemzői nagy mértékben eltérnek a Magyarországon gyakoroltaktól. Többen számoltak be arról, hogy a tea fogyasztása hozzátartozik a mindennapjaikhoz, erről nem mondtak le, nem tértek át a kávé fogyasztására. Arra a kérdésre, hogy milyen termékeket hoznak magukkal, ha hazalátogatnak, leginkább édességeket, teákat és az országra jellemző termékeket neveztek meg. A válaszokban megjelent a hazai ízek, mint az otthon érzése gondolat is.

Az ételek fogyasztása egy nagyon egyedi terület, melynek kutatása nehézségekkel jár. Az interjúk alapján joggal gondolhatjuk, hogy az ízlést nem lehet befolyásolni, az ebből adódó eltérések nem hozhatóak összefüggésbe az asszimilációval. Viszont az emberek nyitottsága egy eltérő kultúra felé, tetten érhető a gasztronómia területén megnyilvánuló zárkózottságban vagy nyitottságban is. Fontos szempont az ízlésvilág, de ezt is befolyásolja számos tényező.

5. Összegzés

A *kulturális sokk* egy olyan jelenség, mely mindannyiunkat érinthet. Nem szükséges külföldön tartózkodnunk ahhoz, hogy az *alkalmazkodás* kihívásai próbára tegyék értelmező lényünket és *identitásunkat*. Igaz, talán kisebb léptékű, de mindennapi tapasztalataink segíthetnek megérteni a hazánkba látogató „idegenek” helyzetét, akik szeretnének boldogulni, megoldásokat találni egy számukra bizonytalanságokkal teli kulturális közegben. Számos elmélet született az elmúlt évtizedekben, melyek a *kulturális adaptáció* jelenségét próbálták magyarázni, modellezni. Viszonylag újkeletűnek mondható, hogy a külföldön tartózkodó személyek *liminalitási időszaka* kitolódott, vagyis a *globalizáció* és a *technológiai fejlődés* lehetővé teszi napjainkban, hogy a korábbiakhoz képest jelentősen hosszabb idő után érezzük csak égető szükségét – természetesen még mindig csak korlátozottan tudatosult mechanizmusokon keresztül – akkulturációs stratégiánk kiválasztásának. Ez, az akár több évig is eltartó periódus azonban a megváltozott viszonyok közepette sem maradhat mentes a választásoktól. A döntés látszólagos halogathatósága valójában a *szeparáció* és az *integráció*, az *utazói* és a *vendég* szerepkör közötti választást jelenti. Az idegen kulturális közegben tartózkodó személynek – bizonyos, helyenként változó keretek között – lehetősége van *utazóként* védett közegben, minimális erőfeszítéssel *élményeket*, gyakran felületes benyomásokat szerezni más kultúrákról. Ebben hasznára van egy domináns, *kozmpolita* jellegű társadalmi diskurzus, mely nem mentes a *hatalmi aspektusoktól* sem (melyeket a gazdasági és politikai *centrum-periféria viszonyokon* túl az életvilág szintjén a *nemzetközivé vált angol nyelv* segít fenntartani). Hatalmi összetevői természetesen a másik lehetséges választásnak, a *vendég* szerepkörnek is vannak, hiszen a *házigazdának*, a befogadó kultúra képviselőjének is van választási lehetősége, hogy a külföldit *idegenként*, vagy *vendégként* kezeli-e. A kockázat a több erőfeszítéssel együtt járó magasabb szintű *kulturális sokk* – a nyereség viszont a *kultúrák mélyebb kölcsönös megértése és elfogadása*, valamint több, a hálózati jellegű, egymással összekapcsolódott társadalmak stabilitása szempontjából kulcsfontosságú, modulokat összekötő, úgynevezett *gyenge kapcsolat* kialakítása lehet. (CSERMELY, 2005) Többek között célunk volt, hogy felhívjuk a figyelmet egy érdekes és további kutatásra érdemes jelenségre, az utazó és vendég megkülönböztetésre. Továbbá fontosnak tartjuk kiemelni a vendég és utazó bemutatásnál a jelenség értékmentességét, egyik viselkedési forma sem tekinthető jobbnak a másikinál. A két viselkedési mód érdekessége az eltérő célokban, az eltérő megismerési folyamatban és az eltérő attitűdökben található meg.

„Ha már a vizüket iszod, köteleződj el a szabályaik szerint.” (26 éves mongol férfi)

Irodalomjegyzék

- Berry, J. W. – Kim, U. – Koski, P. (1988): Psychological acculturation of immigrants, Cross Cultural Adaptation: Current Approaches, Newbury Park, CA: Sage.
- Chaney, L. H. – Martin, J. S. (2011): Intercultural Business Communication. 5th ed. New Jersey: Pearson Prentice Hall.
- Csermely, P. (2005): Társadalmi hálózatok. In: Csermely, P.: Rejtett hálózatok ereje. Mi segíti a világ stabilitását? Vince, Budapest, 180-222.
- Gudykunst, W. B. (1998): Applying anxiety/uncertainty management (AUM) theory to intercultural adjustment training. *International Journal of Intercultural Relations*. 22 (2) 227-250.
- Hall, S. (2002): Kódolás és dekódolás. In: Bókay A. – Vicsek B. – Szamosi G. – Sári L. (szerk.): A posztmodern irodalomtudomány kialakulása. A posztstrukturalizmustól a posztkolonialitásig. Osiris, Budapest, 426-433.
- Hidasi, J. (2004): Interkulturális kommunikáció. Budapest, Scolar.
- Horkheimer, M. – Adorno, T. W. (1990): A kultúripar. In: Horkheimer, M. – Adorno, T.W.: A felvilágosodás dialektikája. Gondolat – Atlantisz – Medvetánc, Budapest, 147-201.

- Kim, Y. Y. (2001): *Becoming intercultural: An integrated theory of communication and cross cultural adaptation*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Lustig, M. W. – Koester, J. (2010): *Intercultural Competence*. Boston, MA: Pearson/Allyn and Bacon.
- Lysgaard, S. (1955): Adjustment in a foreign society: Norwegian Fulbright grantees visiting the United States. *International Social Science Bulletin*. 7 (1) 45-51.
- Malota, E (2013): Kulturális sokk és adaptáció in Malota, E. Mitev, A. *Kultúrák találkozása*, Budapest, Alinea
- Martin, N. J. – Nakayama, T. K. (2004): *Intercultural Communication in Context*. 3rd ed. New York, McGraw-Hill.
- Marx, E. (2001): *Breaking through culture shock*. London: Nicholas Brealey Publishing.
- Oberg, K. (1960): Culture shock, Adjustments to new cultural environments. *Practical Anthropology*. 7 16.
- Samovar, L. A. – Porter, R. E. – McDaniel E. R. (2010): *Communication Between Cultures*. 7th ed. Belmont, CA: Wadsworth Cengage Learning.
- Wallerstein, I. (1983): A modern világgazdasági rendszer kialakulása. Gondolat, Budapest, 673-697.